

УДК 371.13

DOI: 10.32342/2522-4115-2020-2-20-6

О.О. ЛІЛІК,

*доктор педагогічних наук, доцент кафедри української мови і літератури
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*

СТРАТЕГІАЛЬНІСТЬ ЯК БАЗОВИЙ ПРИНЦИП ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті охарактеризовано стратегіальність як базовий принцип професійно-педагогічної діяльності, зокрема обґрунтовано, що стратегія є частковим проявом стратегіальності як більш загального комплексного феномену. Прийнято, що в межах професійно-педагогічної діяльності стратегію можна розглядати як своєрідне регульоване психічне утворення, що сприяє ефективному розв'язанню особистісних і професійних завдань на основі актуалізації наявних знань, умінь та досвіду. Обґрунтовано, що процес формування стратегії має відобразитися в межах триади: проблема – рішення – стратегія. Доведено, що передумовою формування стратегій на практиці є схильність до застосування однотипних мисленнєвих дій, прийомів, прояв основних мисленнєвих операцій та способів розв'язування завдань. З'ясовано, що стратегіальна організація професійно-педагогічної діяльності базується на ідеї про єдність особистісної і процесуальної сфер цієї діяльності.

Визначено специфічні ознаки стратегіальності, як-от: цілеспрямованість, перманентність, дискретність, циклічність та поетапність, реверсивність, операційність, ротаційність, комбінаторність, селективність, інгресивність, егресивність, адаптивність, інтегративність, емерджентність, обмеженість, мотивованість, концептуальність тощо.

З'ясовано, що стратегії розв'язання професійної проблеми в межах педагогічної діяльності поділяються на алгоритмічні та евристичні. В основі алгоритмічної стратегії лежить певний алгоритм як набір правил, що забезпечують єдине правильне рішення. Евристичні стратегії не дають упевненості в досягненні позитивного результату, проте передбачають певний творчий самостійний пошуковий процес, саме тому вони значно важливіші для дослідження поведінки педагога під час розв'язання професійної проблеми, ніж алгоритмічний підхід.

Доведено, що формування стратегіальності як професійно-особистісної риси педагогів сприятиме підвищенню рівня сформованості їхніх професійних компетентностей, стимулюватиме подальший розвиток і вдосконалення.

Ключові слова: стратегіальність, стратегія, педагогічна діяльність, професійний розвиток.

В статтю охарактеризована стратегіальність як базовий принцип професійно-педагогічної діяльності, в частині обґрунтовано, що стратегія являється частним проявом стратегіальності як більш загального комплексного феномена. Прийнято, що в рамках професійно-педагогічної діяльності стратегію можна розглядати як своєрідне регульоване психічне утворення, що сприяє ефективному розв'язанню особистісних і професійних завдань на основі актуалізації наявних знань, умінь та досвіду. Обґрунтовано, що процес формування стратегії на практиці є схильність до застосування однотипних мисленнєвих дій, прийомів, прояв основних мисленнєвих операцій та способів розв'язування завдань. З'ясовано, що стратегіальна організація професійно-педагогічної діяльності базується на ідеї про єдність особистісної і процесуальної сфер цієї діяльності.

Визначено специфічні ознаки стратегіальності, як-от: цілеспрямованість, перманентність, дискретність, циклічність та поетапність, реверсивність, операційність, комбінаторність, селективність, інгресивність, егресивність, адаптивність, інтегративність, емерджентність, обмеженість, мотивованість, концептуальність тощо.

З'ясовано, що стратегії розв'язання професійної проблеми в межах педагогічної діяльності поділяються на алгоритмічні та евристичні. В основі алгоритмічної стратегії лежить певний алгоритм як набір правил, що забезпечують єдине правильне рішення. Евристичні стратегії не дають упевненості в досягненні позитивного результату, проте передбачають певний творчий самостійний пошуковий процес, саме тому вони значно важливіші для дослідження поведінки педагога під час розв'язання професійної проблеми, ніж алгоритмічний підхід.

бинаторність, селективність, інгресивність, егресивність, адаптивність, інтегративність, емерджентність, ограниченність, мотивованість, концептуальність і т. п.

Вияснено, що стратегії рішення професійної проблеми в рамках педагогічної діяльності подразделяються на алгоритмічні та евристичні. В основі алгоритмічної стратегії лежить визначений алгоритм як набір правил, забезпечуючих єдине правильне рішення. Евристичні стратегії не дають впевненості в досягненні позитивного результату, поскільки передбачають визначений творчий самостійний пошуковий процес, однак вони значно важливіше для дослідження поведінки педагога при вирішенні професійної проблеми, ніж алгоритмічний підхід.

Доказано, що формування стратегічності як професійно-особистісної риси педагога сприятиме підвищенню рівня сформованості його професійних компетенцій, стимулюватиме подальше розвиток і вдосконалення.

Ключові слова: стратегічність, стратегія, педагогічна діяльність, професійний розвиток.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Педагогічна діяльність є специфічною з огляду на педагогічні, психологічні, соціальні, моральні та інші аспекти, які пов'язані з необхідністю ухвалення самостійних, виважених та обґрунтованих рішень в умовах виконання професійних обов'язків, вибору способів взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу, визначення особистісної траєкторії розвитку. Відповідно, специфіка виконання професійних завдань передбачає усвідомлену, цілепокладальну, саморегульовану діяльність, що зумовлено потребою в аналітичному виокремленні та розв'язанні різноманітних завдань з відбору та застосування методів, прийомів і технологій навчання, пошуку оптимальних за часом та засобами варіантів їх реалізації.

У зазначеному контексті особливого значення набуває стратегічність, яка є організувальною і регульовальною складовою системи професійно-педагогічної діяльності, а також її концептуальною основою, що детермінує особистісну траєкторію дій суб'єкта цієї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Варто зазначити, що стратегічність дослідники до сьогодні розглядали або в контексті мисленевих процесів, як одну з властивостей психіки людини (Дж. Брунер, Ф. Лерш, І. Кон), або в межах розв'язання завдань і прийняття рішень (В. Бондаровська, В. Горобець, М. Смульсон), або як обов'язкову умову творчої діяльності (І. Біла, В. Моляко).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю. Аналіз наукових джерел дав підстави для висновку, що на сьогодні поза увагою дослідників залишилася стратегічність як запорука успішної професійно-педагогічної діяльності, як засадничий принцип її здійснення.

Мета статті – охарактеризувати стратегічність як засадничий принцип професійно-педагогічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В основі феномена стратегічності лежить стратегія як частковий прояв загального. Систематизувавши наукові дослідження, І. Біла [1] констатує, що стратегію можна розглядати в різних значеннях, зокрема: як механізм регуляції та саморегуляції мислення або ж загалом поведінки (Ю. Козелецький, Т. Корнілова, В. Юркевич), механізм, що об'єднує в єдине ціле елементи пізнавальної діяльності (Дж. Брунер, Ю. Кулюткін, В. Моляко), складну ієрархічно побудовану структуру, що об'єднує елементи, які виконують різні функції, зокрема: підготовки, планування та розв'язання завдання (Дж. Брунер, Т. Корнілова), складне синтетичне утворення, що формується за умови наявності в суб'єкта певних когнітивних і особистісних характеристик (Л. Гурова) [1]. У контексті нашого дослідження стратегію розглядатимемо як своєрідне регульоване психічне утворення, що сприяє ефективному розв'язанню особистісних і професійних завдань на основі актуалізації наявних знань, умінь та досвіду.

Варто наголосити, що конкретна стратегія є явищем ситуативним і локальним, що стоїть певної ситуації чи завдання, але установки, знання, вміння та здібності суб'єкта, що

становлять цю стратегію, функціонують ще до початку розв'язання, вони можуть застосовуватися на різних етапах і в різних комбінаціях для виконання різноманітних завдань, а отже, вони є своєрідною передстратегією, на основі якої формуються реальні стратегії. Це дає змогу говорити про стратегіальну організацію, яка, на нашу думку, є базовим принципом професійно-педагогічної діяльності. Досліджуваний феномен як процес, явище й система характеризується низкою властивостей, тобто сукупністю ознак, що відображають його загальні, характерні та специфічні риси, зокрема:

- цілеспрямованістю, тобто орієнтацією на виконання професійних завдань, досягнення бажаних та необхідних результатів;
- перманентністю, тобто безперервною, постійною реалізацією особистісних і професійних стратегій;
- дискретністю, тобто виокремленням складових у межах досліджуваного феномена;
- циклічністю та поетапністю, тобто періодичним повторенням певної послідовності етапів і методів розв'язання професійних завдань;
- реверсивністю, що передбачає повернення до вихідного стану досліджуваного явища чи процесу під час розв'язання професійних завдань;
- оперативністю, тобто здатністю до швидкого, своєчасного та гнучкого реформування й адаптування до нових умов;
- ротаційністю, тобто здатністю до переміщення за циклічною траєкторією;
- комбінаторністю, тобто наявністю потенціалу до різноманітних способів поєднання складових;
- селективністю, що передбачає здатність до вдосконалення шляхом відбору та закріплення необхідних властивостей об'єкта чи явища;
- інгресивністю, що полягає в поступовому формуванні в наявних складових нових властивостей і ознак;
- кореляційністю, тобто здатністю до активізації наявних взаємозв'язків;
- егресивністю, що передбачає досягнення максимального рівня реалізації властивостей окремих складових;
- емерджентністю, тобто оперативною мобілізацією нових можливостей, появою в організації нових властивостей, які не притаманні її елементам;
- обмеженістю, тобто наявністю об'єктивних меж для реалізації властивостей і можливостей в процесі виконання професійних завдань;
- адаптивністю, що забезпечує можливість пристосування до різних умов;
- інтегративністю, яка відображає складну внутрішню структуру феномена і його здатність входити до відповідної макроструктури;
- концептуальністю, що передбачає сформованість у суспільстві певних уявлень про конкретне явище;
- мотивованістю, яка розкриває внутрішню спонукальну природу будь-якого явища чи процесу [7, с. 333–357].

Відповідно, стратегіальна організація функціонує на основі низки принципів, що забезпечують ефективне розв'язання особистісних і професійних завдань. Зокрема В. Моляко в контексті стратегіально-системного підходу в професійній психологічній діяльності визначає такі принципи [8, с. 155]:

- аксіологічний принцип як перспектива вивчення явищ з точки зору виявлення їхніх можливостей задовольняти потреби людини як найвищої цінності;
- принцип еврилогізації, який полягає у визнанні як провідної у професійному розвитку та самовираженні особистості продуктивної, творчої діяльності. Цей принцип дає змогу актуалізувати наявні знання, необхідні для розуміння нового завдання, спрямувати пошук на його розв'язання, винайти і застосувати технології досягнення поставленої мети, оцінити досягнуте з неодмінною реалізацією в конкретній професійній діяльності;
- принцип варіативності, завдяки якому можна досягти максимального успіху через розкриття власних моделей особистісно-професійного самозростання, найбільш ефективних для нього способів досягнення особистісної і професійної самореалізації;
- принцип ресурсності як використання сукупності об'єктивно існуючих умов і засобів, необхідних для реалізації потенційних можливостей суб'єкта [8, с. 156].

Варто наголосити, що стратегіальна організація професійно-педагогічної діяльності передбачає її спрямування на безперервне розв'язання професійних завдань. З цього приводу Дж. Брунер зазначає, що стратегія – це модель розв'язування завдання у процесі набуття, збереження та застосування інформації, яка використовується для досягнення певної мети та приводить до досягнення певного результату [9]. На його думку, стратегія є досить гнучкою і варіативною системою закономірностей, на яку можуть впливати сам об'єкт пошуку, особливості ситуації, в якій здійснюється цей пошук. Усі ситуативні та особистісні чинники впливають на мисленеві дії і на цілі, які детермінують стратегію поведінки.

Науковець визначає такі ознаки стратегій: певна послідовність в обробці інформації на противагу випадковим, невпорядкованим діям, економія часу та пізнавальних ресурсів індивіда, гнучкість мислення (уміння суб'єкта змінювати, коригувати гіпотези під час зіткнення із суперечливою інформацією), упевненість суб'єкта у правильності обраної послідовності дій та точне дотримання цього порядку [9]. Водночас дослідники [2], наголошуючи на регульовальній ролі стратегії, зазначають, що стратегії – це об'єктивно існуючий механізм регуляції поведінки суб'єкта, який характеризується наявністю в нього уявлень про те, які дії і з якими об'єктами необхідно здійснювати на кожному етапі просування до мети. На думку науковців, стратегії детермінують дії суб'єкта з підготовки до виконання завдання, розробки плану та його реалізації, організують потік мисленевого пошуку і пошук аналогів, комбінування, реконструювання, а також визначають характер діяльності.

У цьому контексті психологи (В. Бондаровська, Л. Гурова, М. Смульсон) визначають такі складові реалізації стратегії в межах виконання професійних завдань: розробка моделі виконання, визначення послідовності етапів виконання, вибір схеми та способу виконання, методів та засобів виконання тощо [2]. В. Моляко зазначає, що мисленеві операції стратегій у процесі розв'язування завдань тісно переплетені одна з одною та відображають синергетичну взаємодію інтелектуальних і креативних складових цього психологічного феномена, а саме: 1) послідовність, зв'язність, інтелектуальну організованість мислення на противагу його хаотичності; 2) застосування інтелектуальною системою таких мисленевих операцій, використання яких приводить до появи нових, нестандартних ідей [8, с. 310].

На основі ідей Ф. Лерша [6] нами визначено послідовність, згідно з якою окремі компоненти через складну систему взаємозв'язків трансформуються у стратегію. Усе починається з усвідомлення професійного завдання та появи мотиву до його виконання, далі відбувається визначення сфери професійної діяльності, у межах якої потрібно виконати поставлене завдання, та параметрів послідовного його виконання. Після цього відбувається цілеспрямована побудова внутрішнього плану дій, ідей, програм, виділення спектра бажаних результатів та уточнення конкретної мети, наслідком чого є певні тактичні дії, які були заплановані на попередніх етапах, та моніторинг їх продуктивності, як наслідок – фіксація позитивних результатів реалізації стратегії та оцінювання власної діяльності шляхом само-refлексії [6, с. 304].

Як бачимо, процес формування стратегії має відобразитися в межах тріади: проблема – рішення – стратегія. І. Біла наголошує, що стратегія виникає тоді, коли формується процес розуміння проблеми, задум та виникає впевненість у правильності обраного шляху її розв'язання, тобто адекватності задуму. Ця впевненість фактично є моментом прийняття рішення про правильність гіпотези, тому й відіграє важливу регульовальну роль у виконанні завдання [1]. Цей момент залежить від низки суб'єктивних і об'єктивних причин. До суб'єктивних належать досвід і знання особистості, що стосуються розв'язування певного виду завдань; тип мислення; стан у певний момент (наприклад, емоційний стан, рівень утомленості тощо). Об'єктивними чинниками є параметри й вихідні умови завдання (його складність, об'ємність, новизна, спеціальні вимоги, що містяться в умові тощо), зовнішні умови, в яких відбувається розв'язування. Важливо, що стратегію визначають домінуючі дії, основні, принципові для конкретної ситуації. Варто зазначити, що в професійній діяльності педагогів постійно постають завдання, які передбачають вихід за межі типових алгоритмів розв'язання проблем, тому розглянута вище тріада підтверджує свою обґрунтованість та дієвість.

Отже, розуміння завдання – це мисленевий процес, який триває від першого ознайомлення із завданням до віднайдення способу його розв'язання, в якому варто розрізня-

ти розуміння умови та розуміння змісту виконуваного завдання. Для того, щоб зрозуміти сутність професійного завдання і перспективи його виконання, необхідно спочатку висунути гіпотезу про певні функціональні можливості суб'єкта професійно-педагогічної діяльності (спрогнозувати перспективи застосування тих чи інших тактичних форм і способів дій), а потім об'єднати окремі структурні складові в єдине ціле. Психологічну сутність процесу розуміння умови завдання В. Моляко розглядає через зіставлення нової інформації про досліджуваний об'єкт із наявними в суб'єкта навчання еталонами, оскільки «поза процесом порівняння розуміння неможливе» [8, с. 28].

Варто зазначити, що суб'єкт професійної діяльності досягає ефективності в розумінні завдання лише тоді, коли в нього є відповідні еталони, подібні до тих, які заявлені в завданні, а також коли в нього є певні знання. Передумовою формування стратегій на практиці є схильність до застосування однотипних мисленневих дій, прийомів, прояв основних мисленневих операцій та способів розв'язування завдань діяльності. Поступово особистість накопичує велику кількість стратегій, а потім відбувається перегляд стратегіальних дій: деякі застосовуються частіше і «виживають», інші застосовуються рідше і «відмирають». Людина відбирає стратегії переважно на основі двох критеріїв: правильності та швидкості. Варто зазначити, що зміна стратегій необхідна для розробки нових, оптимальних шляхів мислення, які «еволюціонують» у процесі накопичення досвіду розв'язування проблем.

На нашу думку, стратегіальність безпосередньо пов'язана зі здатністю оцінювати ефективність власної діяльності. О. Даценко зазначає, що самоефективність є продуктом складного процесу саморозуміння, який виникає на основі раціоналізації різних джерел інформації про власну рентабельність; базується на порівнянні власних досягнень із соціальними стандартами, успіхами і оцінками інших людей [3]. Зазначений феномен безпосередньо пов'язаний із соціальною рефлексією, під якою розуміють спрямованість суб'єкта на відображення, усвідомлення і розуміння уявлень інших людей про нього і його діяльність, здатність сприймати чужі і транслювати свої емоції, оцінювати ставлення людей один до одного і передбачати поведінкові реакції інших людей [9].

Розробка стратегій передбачає створення мисленневих конструкцій, що пов'язують новий об'єкт із знаннями суб'єкта про світ. Ці конструкції будуються на підставі засвоєних теоретичних знань і чуттєвих образів суб'єктів навчання. У процесі розуміння умов завдання можливе їх уточнення та переклад «на свою мову» з метою поглибленого їх сприйняття та розуміння. Тобто стратегія передбачає вміння поставити та проаналізувати нове завдання, здійснити пошук найбільш адекватної гіпотези розв'язання. Чим більше гіпотез має суб'єкт щодо розв'язання завдання, тим більша потреба в прийнятті, використанні стратегії. Отже, основна функція стратегій полягає в упорядкуванні інформації, створенні схем і структур, які ведуть до її спрощення для виконання завдання.

Відповідно, на основі таких критеріїв, як невизначеність, орієнтованість на мету та узагальненість, дослідники [4, с. 71] виділяють алгоритмічні та евристичні стратегії розв'язання проблеми, які є прямо протилежними за своєю суттю: у межах алгоритмічної стратегії існує певний алгоритм як набір правил, що забезпечують єдине правильне рішення. Водночас є такі правила або прийоми діяльності, цінність яких визначається досягненням успіху у процесі розв'язання аналогічних завдань, які, проте, не дають гарантії правильного виконання кожного наступного завдання. У цьому значенні поняття евристики наближається до поняття стратегії, що дає змогу дослідникам говорити про «евристичні стратегії», які в цілому можна визначити як «загальні принципи, що лежать в основі співвідношення та застосування тих або інших евристик» [4, с. 72]. Таким чином, Е. Кірхлер і А. Шротт наголошують, що евристичні стратегії значно важливіші для дослідження поведінки особистості під час розв'язання проблеми, ніж алгоритмічний підхід. Отже, можемо дійти висновку, що реалізація принципу стратегіальної організації професійно-педагогічної діяльності має відбуватися на основі стратегій евристичного характеру.

Варто наголосити, що стратегіальна організація професійно-педагогічної діяльності базується на ідеї про єдність особистісної і процесуальної сфер цієї діяльності. Саме це, на думку І. Білої, відрізняє поняття стратегії від методу чи способу розв'язання професійних завдань, які стосуються інструментальних аспектів творчого пошуку та існують незалежно від суб'єкта діяльності [1]. Стратегія ж тісно пов'язана з особистісними характеристиками

суб'єкта професійно-педагогічної діяльності, тобто охоплює потреби, мотиви, знання, уміння, навички, властивості, самосвідомість, емоції і почуття суб'єкта зазначеної діяльності. Отже, основою стратегіальної організації професійно-педагогічної діяльності виступає психічна система її регулювання, притаманна конкретній особистості.

Таким чином, стратегія є структурним феноменом, одиницею вимірювання, яка комплексно проектує основні характеристики діяльності особистості. І. Біла зазначає, що, якщо у формальному аспекті стратегію можна описати як план прийняття рішень, то психологічно стратегія пов'язана з низкою суб'єктивних станів – під час вибору того чи іншого орієнтира, способу перетворення конкретного предмета, а також з розподілом конкретних дій, які сприяють досягненню необхідного результату [1].

Висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, формування стратегіальності як професійно-особистісної риси педагога сприятиме підвищенню рівня його адаптивності, сформованості його професійних компетентностей, стимулюватиме його до подальшого розвитку й удосконалення.

Для ефективної розробки стратегій важливим є розуміння вчителем професійних завдань, їхніх складових, функціональних можливостей власних сил та засобів, а також середовища, в якому відбуваються події, особливостей взаємодії між суб'єктами освітнього процесу. Окрім того, у процесі виконання професійних завдань зазначені аспекти постійно знають уточнення та конкретизації з огляду на динаміку розвитку подій і результат порівняння поточної ситуації з вихідними умовами.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці практичних шляхів формування стратегіальності як однієї з основних особистісних і професійних характеристик педагогів.

Список використаної літератури

1. Біла І.М. Творчість: стратегії та тенденції мисленнєвої діяльності. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. Вип. 3 (54). С. 41–47.
2. Бондаровская В.М., Горобец В.М., Моляко В.А., Смольсон М.Л. Исследование стратегий решения задач в зарубежной психологии. *Вопросы психологии*. 1972. № 5. С. 174–184.
3. Даценко О. Теоретичні засади дослідження проблеми самоефективності як психологічного феномена. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2020. № 1 (19). С. 35–41.
4. Кирхлер Е. Шротт А. Принятие решений в организациях. Харьков: Гуманитарный центр, 2004. 160 с.
5. Кон И.С. В поисках себя: Личность и её самосознание. М.: Политиздат, 1984. 335 с.
6. Лерш Ф. Структура особи. К.: Пульсари, 2014. 364 с.
7. Марченко О.М., Томаневич Л.М. Теорія організації: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 359 с.
8. Моляко В.А. Творческая конструктология (проглемены). К.: Освіта України, 2007. 388 с.
9. Bruner J. Acts of meaning. Harvard: Harvard University Press, 1990. 138 p. URL: https://mf.media.mit.edu/courses/2006/mas845/readings/files/bruner_Acts.pdf
10. Iqbal M., Jumaani N., Chishti S. Professional Reflection a Cradle of Student Teacher's Professional Development. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2015. Vol. 6. № 3.